

(इंग्रजीत टंकलिखित न्यायनिर्णयाचा मराठी अनुवाद)

[२०२३]३ एस. सी. आर. ३५४

सुरेंद्र सिंग

- विरुद्ध -

राजस्थान राज्य आणि अन्य

(फौजदारी अपील क्रमांक १०५९/२०२३)

एप्रिल ११, २०२३.

[न्यायमूर्ति एम. आर. शाह आणि न्यायमूर्ति सी. टी. रविकुमार]

दंड संहिता, १८६० -कलम १४९- याची प्रयोज्यता -उच्च न्यायालयाने उत्तरवादी - आरोपीची आय. पी. सी च्या कलम ३०२/१४९ अंतर्गत शिक्षापात्र गुन्ह्यासाठीची शिक्षा रद्द केली जी या आधारावर केली की प्रारंभिक आरोपपत्र केवळ दोन आरोपी व्यक्तींविरुद्ध दाखल केले होते (त्यापैकी एक उत्तरवादी होता) आणि उर्वरित तीन व्यक्तींना नंतर आरोपी म्हणून धरण्यात आले आणि त्यांच्यावर स्वतंत्रपणे खटला चालवला जात आहे, या आधारावर, आय. पी. सी. च्या कलम १४९ ची दखल घेतली जाऊ शकणार नाही - असे मत व्यक्त करण्यात आले की : जेव्हा एफ. आय. आर. मध्ये पाच व्यक्तींची विशेषतः नावे असतील आणि ते स्वतंत्रपणे जरी खटल्याला सामोरे जात असतील, तेव्हा आय. पी. सी. चे कलम १४९ ची दखल घेतल्या जाईल - अशा प्रकारे, एकदा उत्तरवादी बेकायदेशीर जमावाचा सदस्य असल्याचे आढळून आले आणि त्याने प्रत्यक्षात गुन्हा करण्यात भाग घेतला, तर तो, प्राणघातक हल्ला करणाऱ्या दुसऱ्या आरोपीच्या कृत्यासाठी देखील, कलम ३०२ सह कलम १४९ अंतर्गत गुन्ह्यासाठी दोषी ठरण्यास पात्र असेल -आय. पी. सी. चे कलम १४९ लागू होत नाही, असे निरीक्षण नोंदवण्यात उच्च न्यायालयाने चूक केली -उच्च न्यायालयाचा आक्षेपित निकाल बाजूला सारण्यात आला -उत्तरवादीला आय. पी. सी च्या कलम १४९, ३२३ आणि ३०२/१४९ अंतर्गत गुन्ह्यासाठी दोषी ठरवणाऱ्या न्यायचौकशी न्यायालयाचा निर्णय प्रत्यावर्तित करण्यात आला - फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ - कलम ३१९

फौजदारी कायदा - एफ. आय. आर. दाखल करण्यास उशीर - एफ. आय. आर. दाखल करण्यास साडेतीन दिवस उशीर होत असल्याचे आरोपींचे प्रतिकथन - असे मत व्यक्त

करण्यात आले की : विलंब पुरेसा स्पष्ट केला - आरोपीला संशयाचा लाभ देण्याचे कोणतेही कारण नाही.

दंड संहिता, १८६० - कलम १४७ - लागू करणे - चर्चा करण्यात आली .

अपील मंजूर करताना न्यायालयाने असे मत व्यक्त केले आले की :

१.१ अहवालात/एफ. आय. आर. मध्ये पाच आरोपींविरुद्ध विशिष्ट आरोप होते आणि एफ. आय. आर. मध्ये पाच आरोपींची नावे होती या वस्तुस्थितीचा उच्च न्यायालयाने योग्य विचार केला नाही. मात्र, तपास अधिकाऱ्याने केवळ दोन व्यक्तींवर आरोपपत्र दाखल केले. सीआर. पी.सी च्या कलम ३१९ अंतर्गत अर्ज मंजूर करताना उर्वरित तीन आरोपी व्यक्तींना न्यायचौकशी न्यायालयाने आरोपी म्हणून समाविष्ट केले. ते फरार झाले आणि त्यामुळे त्यांच्या खटल्याला वेगळे करण्याचे आदेश देण्यात आले आणि असे नोंदवले गेले आहे की उर्वरित आरोपींविरुद्ध खटला अद्याप प्रलंबित आहे, ज्यांच्यावर आय. पी. सी. च्या कलम ३०२/१४९ अंतर्गत गुन्ह्याचे आरोप आहेत. त्या दृष्टिकोनातून जेव्हा एफ. आय. आर. मध्ये पाच व्यक्तींची विशेष नावे होती आणि पाच व्यक्ती जरी स्वतंत्रपणे खटल्याला सामोरे जात असतील, तरी आय. पी. सी. चे कलम १४९ ची दखल घेण्यात येईल . आय. पी. सी.च्या कलम १४७ अंतर्गत एखाद्या प्रकरणात आवश्यक प्रश्न हा आहे की आय. पी. सी.च्या कलम १४७ अंतर्गत परिभाषित केल्याप्रमाणे पाच किंवा पाचपेक्षा जास्त व्यक्तींचा बेकायदेशीर जमाव झाला होता का. जमावात समावेश असलेल्या व्यक्तींची ओळख ही वैयक्तिक आरोपीच्या गुन्ह्याच्या निश्चयाशी संबंधित बाब आहे आणि केवळ पाचपेक्षा कमी व्यक्तींना दोषी ठरवणे शक्य असले तरीही कलम १४७ लागू होतो, जर प्रकरणातील पुराव्यावर न्यायालय असे म्हणू शकले की दोषी आढळलेली एक किंवा अनेक व्यक्ती हे ज्ञात किंवा अज्ञात, ओळखल्या गेलेल्या किंवा न ओळखल्या गेलेल्या पाच किंवा अधिक व्यक्तींच्या जमावाचे सदस्य होते. या प्रकरणातील वरील तथ्ये आणि परिस्थिती लक्षात घेता, आय. पी. सी. चे कलम १४९ लागू केला जात नाही असे निरीक्षण नोंदवून उच्च न्यायालयाने गंभीर चूक केली आहे. [परिच्छेद १०, १०.१] [३६१-ए-सी, एफ-एच; ३६२-ए]

भारवाड मेपा दाना आणि अन्य -. वि.- स्टेट ऑफ बॉम्बे १९६०

(२) एस. सी. आर. १७२ -यावर भर दिला .

१.२ एकदा का असे आढळून आले की उत्तरवादी-आरोपी पाचपेक्षा जास्त व्यक्तीं बेकायदेशीर जमावाचे सदस्य आहेत आणि जरी प्राणघातक हल्ला कदाचित दुसऱ्या आरोपीने केला असेल तरी ते प्रत्यक्षात गुन्ह्यात सहभागी आहे, सध्याच्या प्रकरणात 'बी. एस.', तरीही आय. पी. सी.च्या कलम १४९ च्या मदतीने, उत्तरवादी आरोपीला आय. पी. सी. च्या कलम ३०२ सह कलम १४९ अंतर्गत गुन्ह्यासाठी दोषी ठरवले जाऊ शकते. हे प्रकरण निश्चितच आय. पी. सी. च्या कलम १४९ च्या पहिल्या भागात येईल. आय. पी. सी. च्या कलम १४९ च्या पहिल्या भागानुसार, जर त्या जमावाच्या समान उद्देशासाठी बेकायदेशीरपणे जमलेल्या कोणत्याही सदस्याने गुन्हा केला असेल, तर त्या गुन्ह्याच्या वेळी त्याच जमावाचा सदस्य असलेली प्रत्येक व्यक्ती त्या गुन्ह्यासाठी दोषी आहे. [परिच्छेद १०.२] [३६२-बी -सी]

मिझाजी आणि अन्य -वि- यू. पी. राज्य [१९५९] पूर.१

एस. सी. आर. ९४० -वर भर दिला .

१.३ साडेतीन दिवसांचा विलंब झाला असा आरोपींच्या वतीने केलेला युक्तिवाद विद्वान न्यायचौकशी न्यायालयाने तपशीलवार हाताळला आणि त्यावर विचार केला आहे. तक्रारदाराने योग्य स्पष्टीकरण दिले आहे. या घटनेनंतर लगेचच जखमींना उपचारासाठी रुग्णालयात नेण्यात आले. 'बी. एस.' ची प्रकृती गंभीर होती. तक्रारदाराने त्याच्या उपचारांवर लक्ष केंद्रित केले. आणखी एक जखमी 'एन. एस.' देखील उपचारासाठी व्यस्त होता. अशा प्रकारे, जेव्हा विलंब पुरेसा आणि योग्यरित्या स्पष्ट नमुद केला गेला असेल, तेव्हा एफ. आय. आर. दाखल करण्यास साडेतीन दिवसांचा विलंब झाला होता या आधारावर आरोपीला संशयाचा लाभ देण्याचे कोणतेही कारण नाही. [परिच्छेद ११.१] [३६३-जी-एच; ३६४-ए-बी]

१.४ वैद्यकीय अभिप्रायानुसार आणि डॉक्टरांच्या म्हणण्यानुसार, मृत्यू दुखापत क्र ९ मुळे झाला जी मानेवरील पाठीच्या कण्याला दुखापत झाल्यामुळे झाली. मात्र दुखापत क्र. ९ ही आरोपी 'बी. एस.' मुळे झाली होती, उत्तरवादी आरोपी बेकायदेशीर जमावाचा एक भाग असल्याने आणि त्याने गुन्ह्यात भाग घेतला असल्याने, तो आय. पी. सी. च्या कलम ३०२ सह कलम १४९ अंतर्गत गुन्ह्यासाठी, अगदी प्राणघातक हल्ला करणाऱ्या आरोपी 'बी. एस.' च्या कृत्यासाठीही दोषी ठरण्यास पात्र असेल. आय. पी. सी. चे कलम ३०२ सह कलम १४९ अंतर्गत झालेल्या गुन्ह्यासाठी उत्तरवादी-आरोपीची निर्दोष मुक्तता करणारा उच्च न्यायालयाने दिलेला आक्षेपित निकाल आणि आदेश याद्वारे रद्द केला जातो आणि बाजूला ठेवला जातो.

आय. पी. सी. कलम १४७, ३२३ आणि ३०२/१४९ अंतर्गत गुन्हासाठी उत्तरवादी-आरोपीला दोषी ठरवणारा विद्वान न्यायचौकशी न्यायालयाने दिलेला निर्णय आणि आदेश प्रत्यावर्तित करण्यात येतो. उत्तरवादी क्र. २-आरोपीला आय.पी. सी च्या कलम ३०२/१४९ अंतर्गत गुन्हासाठी जन्मठेपेची शिक्षा भोगावी लागेल. [परिच्छेद ११.२,१२] [३६४-जी -एच ; ३६५-ए -बी , सी -डी]

रॉय फर्नांडिस -विरुद्ध -गोवा राज्य आणि इतर, (२०१२) ३ एस. सी. सी. २२१:

[२०१२] १ एस. सी. आर. ४७७-लागू न करण्याचे मत व्यक्त केले.

राजस्थान राज्य विरुद्ध रामानंद (२०१७) ५ एससीसी ६९५:

[२०१७] ३ एससीआर ९८१-संदर्भित.

न्यायनिर्णयांचा संदर्भ

(१९६०) २ एस. सी. आर. १७२	परिच्छेद ४.३	वर भर दिला
(१९५९) पूर. (१) एस. सी. आर. ९४०	परिच्छेद ४. ३	वर भर दिला
[२०१२] १ एस. सी. आर. ४७७	परिच्छेद ६	मध्ये लागू न करण्याचे मत दिले
[२०१७] ३ एस. सी. आर. ९८१	परिच्छेद ६.२	मध्ये संदर्भित

फौजदारी अपील अधिकारिता : फौजदारी अपील क्र १०५९/२०२३.

डी . बी. सी. आर. ए. क्रमांक ८१८/२०२३ मध्ये जयपूर येथील राजस्थान उच्च न्यायालयाच्या दिनांक २०.११.२०१८ रोजीच्या निकाल आणि आदेशावरून.

अपीलकर्त्यातर्फे सिद्धार्थ दवे, वरिष्ठ अधिवक्ता. (न्यायमित्र), सुश्री जेमटीबेन ए. ओ., सुश्री टॉमथिनाम्बी कोइजाम, एल. के. पाओनम, नीरज बॉबी पाओनम, सुश्री अश्वथी एम. के.

उत्तरवादीतर्फे विशाल मेघवाल, सुश्री याशिका बुम, मिलिंद कुमार, अभिषेक गुप्ता, जफर इनायत, निखिल कुमार सिंग.

न्यायालयाचा निर्णय यांच्याद्वारे देण्यात आला

एम. आर. शाह, न्यायमूर्ति

१. डी. बी. फौजदारी अपील क्र ८१८/२०१३ मध्ये राजस्थान उच्च न्यायालयाच्या जयपूर येथील न्यायपीठाने पारीत केलेल्या दिनांक २०.११.२०१८ रोजीच्या आक्षेपित निकाल

आणि आदेश ज्यामध्ये उच्च न्यायालयाच्या द्वी सदस्यीय खंडपिठाने उत्तरवादी आरोपी विजेन्द्र सिंगने दाखल केलेल्या अपीलला अंशतः परवानगी दिली आहे आणि आय. पी. सी. च्या कलम ३०२/१४९ अंतर्गत दंडनीय गुन्ह्यासाठी शिक्षा रद्द केली आहे परंतु आय. पी. सी. च्या कलम ३२३ अंतर्गत दंडनीय गुन्ह्यासाठी दोषी ठरवले आहे त्यामुळे व्यथित आणि असमाधानी झाल्याने मूळ तक्रारदार/माहिती देणाऱ्या व्यक्तीने सध्याचे अपील केले आहे.

२. सध्याच्या अपीलाकडे नेणारी तथ्ये थोडक्यात खालीलप्रमाणे आहेत:

२.१ दिनांक २८.११.२०१० रोजी घडलेल्या घटनेसाठी पोलिसांनी ०१.१२.२०१० रोजी एफ.आय.आर दाखल केला होता. एफ.आय.आर.मध्ये असा आरोप करण्यात आला होता की, दिनांक २८.११.२०१० रोजी तक्रारदाराचा धाकटा भाऊ नरेंद्र सिंग सकाळी ९.३० च्या सुमारास हँडपंपमधून पाणी भरत असताना आरोपी भूपेंद्र सिंग, विजेन्द्र सिंग आणि भवानी सिंग, संगीता आणि गुलाब कंवर यांनी नरेंद्र सिंग यांच्यावर लाठीमार केला. या घटनेत नरेंद्र सिंग आणि भवानी सिंग बेशुद्ध पडले. दोघांनाही रुग्णालयात नेण्यात आले. भवानी सिंग यांचे निधन झाले. एफ. आय. आर. क्रमांक ४४५/२०१० असलेली एफ. आय. आर. नोंदवण्यात आली. एफ. आय. आर. मध्ये पाच जणांची नावे असली तरी पोलिसांनी केवळ भूपेंद्र सिंग आणि विजेन्द्र सिंग या दोन व्यक्तींविरोधात आय. पी. सी.च्या कलम ३४१, ३२३, ३२५/३४, ३०८/३४ आणि ३०२ आणि पर्यायी, कलम ३०२/३४ अंतर्गत गुन्हा दाखल केला. वरील दोन्ही आरोपींवर वरील गुन्ह्यासाठी खटला चालवला गेला. आरोपींविरोधातील आरोप सिद्ध करण्यासाठी अभियोग पक्षाने दहा साक्षीदारांची तपासणी केली आणि अभिलेखावर सात लेखी पुरावे नोंदवले. सीआर. पी.सी च्या कलम ३१३ अंतर्गत आरोपींचे जबाब नोंदवण्यात आले.

२.२ खटल्याच्या सुनावणीदरम्यान आरोपी भूपेंद्र सिंगचा मृत्यू झाला. त्यामुळे त्यांच्याविरोधातील कारवाई थांबवण्यात आली. अभियोग पक्षाने सीआर. पी.सी च्या कलम ३१९ अंतर्गत अभियोग पक्षाने वगळलेल्या उर्वरित तीन आरोपींविरोधात अर्ज सादर केला. विद्वान न्यायचौकशी न्यायालयाने हा अर्ज फेटाळला होता. तथापि, उच्च न्यायालयासमोर आव्हान आणि रिमांडवर असताना, विद्वान न्यायचौकशी न्यायालयाने उर्वरित तीन आरोपींवर आरोपी म्हणून खटला चालवण्याचे निर्देश दिले आणि अतिरिक्त आरोपींचे समन्स बजावण्याचे आदेश दिले. तथापि, उर्वरित तीन आरोपी अनेक वर्षे फरार असल्याने, उच्च

न्यायालयाने दिलेल्या आदेशानुसार उत्तरवादी आरोपी विजेन्द्र सिंग यांच्याविरोधातील खटला वेगळा झाला. आरोपांची पुनर्रचना करण्यात आली आणि आरोपी विजेन्द्र सिंगवर आय. पी. सी. च्या कलम ३०२/१४९ अंतर्गतही गुन्हा दाखल करण्यात आला. त्यानंतर खटल्याच्या समाप्तीनंतर, विद्वान न्यायचौकशी न्यायालयाने आरोपी विजेन्द्र सिंग याला भारतीय दंड संहितेच्या कलम १४७, ३२३, ३०२/१४९ अन्वये दंडनीय गुन्ह्यासाठी दोषी ठरवले आणि त्याला भारतीय दंड संहितेच्या कलम ३०२ सह कलम १४९ अन्वये दंडनीय गुन्ह्यासाठी जन्मठेपेची, भारतीय दंड संहितेच्या कलम ३२३ अन्वये केलेल्या गुन्ह्यासाठी एक वर्ष सक्षम कारावासाची आणि भारतीय दंड संहितेच्या कलम १४७ अन्वये केलेल्या गुन्ह्यासाठी दोन वर्षांच्या सक्षम कारावासाची शिक्षा सुनावली.

२.३ येथे उत्तरवादी-आरोपींनी उच्च न्यायालयासमोर सध्याची अपील दाखल केली. आक्षेपित निकाल आणि आदेशाद्वारे, उच्च न्यायालयाने आरोपी विजेन्द्र सिंगची आय. पी. सी.च्या कलम ३०२ सह कलम १४९ अंतर्गत गुन्ह्यासाठीची शिक्षा रद्द केली आहे आणि असे निरीक्षण नोंदवले आहे की आय. पी. सी. च्या कलम १४९ च्या नुसार दोषसिद्धी होत नाही आहे. त्यानंतर उच्च न्यायालयाने आरोपीच्या वैयक्तिक कृतीचा विचार केला आणि त्यानंतर आरोपी भूपेंद्र सिंगने (जो खटल्याच्या दरम्यान मरण पावला) डोक्यावर प्राणघातक वार केला होता आणि आरोपीने वापरलेले शस्त्र लाठी होते ही वस्तुस्थिती विचारात घेतल्यानंतर, उच्च न्यायालयाने आक्षेपित निकाल आणि आदेशाद्वारे आरोपीला आय.पी.सी च्या कलम ३२३ अंतर्गत गुन्ह्यासाठी दोषी ठरवले आहे.

२.४ आय. पी. सी. च्या कलम ३०२ सह कलम १४९ अंतर्गत आरोपीला दोषी ठरवणाऱ्या उच्च न्यायालयाने दिलेल्या आक्षेपित निर्णयामुळे आणि आदेशामुळे व्यथित आणि असमाधानी होऊन मूळ तक्रारदार/माहिती देणारे सुरेंद्र सिंग यांनी सध्याचे अपील केले आहे.

३. ज्येष्ठ वकील सिद्धार्थ दवे हे अपीलकर्त्याच्या वतीने न्यायमित्र म्हणून हजर झाले आहेत, तर विशाल मेघवाल हे उत्तरवादी-राज्य यांच्या वतीने हजर झाले आहेत आणि अभिषेक गुप्ता हे उत्तरवादी क्र. २ यांच्या वतीने हजर झाले आहेत.

४. अपीलकर्त्याच्या वतीने हजर असलेले ज्येष्ठ वकील सिद्धार्थ दवे यांनी ठामपणे सांगितले की, या प्रकरणातील तथ्ये आणि परिस्थितींमध्ये उच्च न्यायालयाच्या द्वी सदस्यीय

खंडपिठाने आय. पी. सी. च्या कलम १४९ च्या अंतर्गत दोषसिद्धी होत नाही असे निरीक्षण नोंदविण्यात अतिशय चूक केली आहे.

४.१ विद्वान ज्येष्ठ वकील श्री. दवे यांनी ठामपणे सादर केले आहे की, एफ. आय. आर. नोंदवल्यानंतर पोलिसांनाही केवळ दोन आरोपींविरुद्ध खटला असल्याचे आढळून आले आणि सीआर. पी.सी च्या कलम ३१९ अंतर्गत अर्ज फेटाळण्याच्या प्रकरणानंतर उच्च न्यायालयाने दखल घेतल्यावर इतर आरोपींविरोधातील गुन्हाची दखल घेतली जाते, असे निरीक्षण नोंदवून उच्च न्यायालयाने अतिशय चूक केली आहे आणि नंतर विद्वान न्यायचौकशी न्यायालयाने आरोपींची दखल घेतली आणि त्यामुळे आय. पी. सी. च्या कलम १४९ च्या अंतर्गत दोषसिद्धी होत नाही.

४.२ उच्च न्यायालयाने एफ. आय. आर. मध्ये पाच आरोपी व्यक्तींवरील आरोप विशिष्ट होते या वस्तुस्थितीचे योग्यरित्या विवेचन केलेले नाही आणि/किंवा त्यावर विचार केलेला नाही, असे अपीलकर्त्याच्या वतीने हजर असलेले श्री. दवे विद्वान ज्येष्ठ वकील यांनी ठामपणे सादर केले आहे. तथापि, संबंधित वेळी तपास अधिकाऱ्याने केवळ दोन आरोपी व्यक्तींविरोधात आरोपपत्र दाखल केले आणि उर्वरित तीन व्यक्तींना नंतर सीआर. पी.सी च्या कलम ३१९ अंतर्गत अर्ज करण्यास परवानगी देणाऱ्या विद्वान दंडाधिकाऱ्यांनी दिलेल्या आदेशानुसार आरोपी करण्यात आले. असे सादर करण्यात आले की त्यामुळे जेव्हा सर्व पाचही व्यक्तींवर स्वतंत्रपणे खटला चालवला जाऊ शकतो, तेव्हा बेकायदेशीरपणे जमाव करणाऱ्या पाच व्यक्तींचा सहभाग होता आणि त्यामुळे आय. पी. सी. च्या कलम १४९ ची दखल घेण्यात येईल.

४. ३ भरवाड मेपा दाना आणि अन्य -वि- स्टेट ऑफ बॉम्बे १९६० (२) एस. सी. आर. १७२ तसेच मिझाजी आणि अन्य . वि. यू. पी. राज्य (१९५९) सप. (१) एस. सी. आर. ९४० प्रकरणातील या न्यायालयाच्या निर्णयावर मोठ्या प्रमाणात विश्वास दर्शविला आहे.

५. राज्याच्या वतीने हजर असलेल्या विद्वान वकिलाने अपीलकर्त्याला पाठिंबा दिला आहे.

६. श्री. अभिषेक गुप्ता, आरोपी क्र. २ तर्फे विद्वान अधिवक्त्यांनी रॉय फर्नांडिस विरुद्ध गोवा राज्य आणि इतर (२०१२) ३ एस. सी. सी. २२१ या प्रकरणातील या

न्यायालयाच्या निर्णयावर अवलंबून राहून, असे ठामपणे सादर केले आहे की वस्तुस्थितीनुसार आय. पी. सी. कलम १४९ च्या अंतर्गत आरोपीला दोषी ठरविता येणार नाही.

६.१ असा युक्तिवाद केला जातो की केवळ गुन्हा करण्याच्या वेळी आरोपी उपस्थित असावा आणि कदाचित त्याने गुन्हा करण्यात भाग घेतला असावा परंतु हे जोपर्यंत हे सिद्ध होत नाही की इतर आरोपींना हे माहीत होते की समान हेतू साध्य करताना त्यांच्यापैकी कोणीही मृत व्यक्तीची हत्या करण्याची शक्यता आहे तोपर्यंत त्याने महत्त्वाची भूमिका बजावली नाही. म्हणून आय. पी. सी. चे कलम १४९ लागू होणार नाही.

६.२ आता आय. पी. सी. च्या कलम ३२३ अंतर्गत गुन्हासाठी आरोपीला दोषी ठरवल्याबद्दल, आरोपीच्या वतीने हजर असलेल्या विद्वान वकिलाने ठामपणे सादर केले आहे की जरी उत्तरवादी नं.२ ने आय. पी. सी. च्या कलम ३२३ अंतर्गत दोषसिद्धीला आव्हान देणारी अपील दाखल केली नाही, तरीही निर्दोष मुक्ततेविरुद्ध राज्याने दाखल केलेल्या अपीलमध्ये, आरोपी सादर करू शकतो की त्याला इतर गुन्हासाठी दोषी ठरवता आले नसते. **राजस्थान राज्य -विरुद्ध- रामानंद (२०१७) ५ एस. सी. सी. ६९५** या प्रकरणात या न्यायालयाच्या निर्णयावर भर ठेवण्यात आला आहे.

६.३ उत्तरवादी-आरोपीदेखील आय. पी. सी. च्या कलम ३२३ अंतर्गत गुन्हासाठी दोषी ठरू शकला नसता या त्याच्या निवेदनाच्या समर्थनार्थ, उत्तरवादी-आरोपीच्या वतीने हजर असलेल्या विद्वान वकिलाने खालील बाबी सादर केल्या आहेत:

- (i) एफ. आय. आर. दाखल करण्यास साडेतीन दिवसांचा विलंब झाला;
- (ii) मानेवरील दुखापत सिद्ध झालेली नाही;
- (iii) आरोपी व्यक्तींनी केलेल्या दुखापतींबाबत तथ्यांचा विरोधाभास आहेत.

त्याने आम्हाला पी. डब्ल्यू. ७ म्हणून तपासलेल्या डॉक्टरांच्या जबाबाचा आणि दुखापतीच्या अहवालाचा दाखला दिला.

७. वरील निवेदने करताना, आय. पी. सी. च्या कलम ३२३ अंतर्गत केलेल्या गुन्हासाठीही आरोपीची निर्दोष मुक्तता करण्याची प्रार्थना केली जाते.

८. संबंधित पक्षांच्या वतीने हजर असलेले विद्वान वकीलांचे म्हणणे आम्ही दीर्घकाळ ऐकले आहेत.

९. सुरुवातीला, हे लक्षात घेणे आवश्यक आहे की विद्वान न्यायचौकशी न्यायालयाने उत्तरवादीला-आरोपीला आय. पी. सी. च्या कलम ३०२ सह कलम १४९ अंतर्गत गुन्ह्यासाठी दोषी ठरवले. तथापि, उच्च न्यायालयाने असे निरीक्षण नोंदवले आहे आणि असे म्हटले आहे की प्रारंभिक आरोपपत्र केवळ दोन व्यक्ती/आरोपींविरुद्ध दाखल केले गेले होते आणि त्यानंतर आणखी तीन व्यक्तींना आरोपी म्हणून समाविष्ट केले गेले आणि त्यांच्यावर स्वतंत्रपणे खटला चालवला जात असल्याने, आय.पी. सी. चे कलम १४९ ची दखल घेतल्या जाणार नाही. उच्च न्यायालयाने असेही निरीक्षण नोंदवले आहे की एफ. आय. आर. नुसार नरेंद्र सिंग पाणी भरत असल्याचे पाहून तीन आरोपी घटनेच्या ठिकाणी आले आणि त्यामुळे तो पाच आरोपींचा जमाव नव्हता.

१०. तथापि, उच्च न्यायालयाने अहवालात/एफ. आय. आर. मध्ये पाच आरोपींविरुद्ध विशिष्ट आरोप होते आणि एफ. आय. आर. मध्ये पाच आरोपींची नावे होती या वस्तुस्थितीचा योग्य विचार केला नाही. मात्र, तपास अधिकाऱ्याने केवळ दोन व्यक्तींवर आरोपपत्र दाखल केले. सीआर. पी.सी च्या कलम ३१९ अंतर्गत अर्ज मंजूर करताना उर्वरित तीन आरोपी व्यक्तींना विद्वान न्यायचौकशी न्यायालयाने आरोपी म्हणून समाविष्ट केले. ते फरार झाले आणि त्यामुळे त्यांच्या खटल्याला वेगळे करण्याचे आदेश देण्यात आले आणि असे नोंदवले गेले आहे की उर्वरित आरोपींविरुद्ध खटला अद्याप प्रलंबित आहे, ज्यांच्यावर आय.पी.सी च्या कलम ३०२/१४९ अंतर्गत गुन्ह्याचे आरोप आहेत. त्या दृष्टिकोनातून जेव्हा एफ. आय. आर. मध्ये पाच व्यक्तींची विशेषतः नावे होती आणि पाच व्यक्ती जरी स्वतंत्रपणे खटल्याला सामोरे जात आहेत, तेव्हा आय. पी. सी. चे कलम १४९ ची दखल घेतल्या जाईल. या टप्प्यावर **भारवाड मेपा दाना (उपरोल्लिखित)** प्रकरणात आय. पी. सी. चे कलम १४९ लागू होण्याबाबतच्या या न्यायालयाच्या निर्णयाचा संदर्भ देणे आवश्यक आहे. या न्यायालयासमोर अभियोग पक्षाच्या वतीने खटला होता की तेरा व्यक्तींनी बेकायदेशीर जमाव केला आणि ज्याचा सामान्य उद्देश तीन भावांना ठार मारणे हा होता. त्यापैकी बारा जणांवर सत्र न्यायालयाने खटला चालवला, ज्यात सात जणांची निर्दोष मुक्तता केली आणि उच्च न्यायालयाने आणखी एकाची निर्दोष मुक्तता केली. त्यामुळे ही संख्या चारवर पोहोचली. आरोपींच्या वतीने असे म्हणणे होते की उच्च न्यायालयाने पाचच्या आवश्यक संख्येपेक्षा कमी असलेल्या केवळ चार व्यक्तींना दोषी ठरवले होते, त्यामुळे त्यांना आय. पी. सी. च्या कलम

१४९ अंतर्गत दोषी ठरवता आले नसते. वरील युक्तिवाद या न्यायालयाने फेटाळला. या न्यायालयाने असे निरीक्षण नोंदवले की केवळ बेकायदेशीर जमावाचा भाग असलेल्या इतर दोन व्यक्तींना त्यांची ओळख सिद्ध न झाल्याने दोषी ठरवले गेले नाही, त्यामुळे आरोपींना ते बेकायदेशीर जमावाचा भाग नाहीत असे म्हणण्याची परवानगी दिली जाऊ शकत नाही आणि त्यांना आय. पी. सी. च्या कलम १४९ च्या अंतर्गत दोषी ठरवले जाऊ शकत नाही. या निर्णयात विशेषतः असे निरीक्षण नोंदवले गेले आहे आणि असे म्हटले गेले आहे की कलम १४७ अंतर्गत एखाद्या प्रकरणात आवश्यक प्रश्न हा आहे की आय. पी. सी. च्या १४९ अंतर्गत परिभाषित केल्याप्रमाणे पाच किंवा पाचपेक्षा जास्त व्यक्तींचा बेकायदेशीर जमाव झाला होता का. जमावात सहभाग असलेल्या व्यक्तींची ओळख ही वैयक्तिक आरोपीच्या गुन्ह्याच्या निश्चयाशी संबंधित बाब आहे आणि केवळ पाचपेक्षा कमी व्यक्तींना दोषी ठरवणे शक्य असले तरीही, कलम १४७ लागू होतो, जर प्रकरणातील पुराव्यावर न्यायालय असे म्हणू शकले की दोषी आढळलेली एक किंवा अनेक व्यक्ती या ज्ञात किंवा अज्ञात, ओळखल्या गेलेल्या किंवा न ओळखल्या गेलेल्या पाच किंवा त्याहून अधिक व्यक्तींच्या जमावाचे सदस्य होते.

१०.१ वरील तथ्ये आणि प्रकरणाची परिस्थिती लक्षात घेता, उच्च न्यायालयाने आय. पी. सी. चे कलम १४९ लागू केला जात नाही असे निरीक्षण नोंदवून गंभीर चूक केली आहे.

१०.२ आता एकदा उत्तरवादी-आरोपी पाचपेक्षा जास्त व्यक्तींच्या बेकायदेशीर जमावाचा सदस्य असल्याचे आढळून आले आणि त्याने प्रत्यक्षात गुन्ह्यात भाग घेतला, जरी कदाचित दुसऱ्या आरोपीने प्राणघातक हल्ला केला असेल, सध्याच्या प्रकरणात भूपेंद्र सिंग, तरीही आय. पी. सी. च्या कलम १४९ च्या मदतीने, उत्तरवादी आरोपीला आय. पी. सी. च्या कलम ३०२ सह कलम १४९ अंतर्गत गुन्ह्यासाठी दोषी ठरवले जाऊ शकते. हे प्रकरण निश्चितच आय. पी. सी. च्या कलम १४९ च्या पहिल्या भागात येईल. आय. पी. सी. च्या कलम १४९ च्या पहिल्या भागानुसार, जर त्या जमावाच्या समान उद्देशासाठी बेकायदेशीरपणे जमलेल्या कोणत्याही सदस्याने गुन्हा केला असेल, तर त्या गुन्ह्याच्या वेळी त्याच जमावाचा सदस्य असलेली प्रत्येक व्यक्ती त्या गुन्ह्यासाठी दोषी आहे. **मिझाजी आणि अन्य (उपरोल्लिखित)** यांच्या प्रकरणात, या न्यायालयाला आय. पी. सी. चे कलम १४९ आणि

आय. पी. सी. चे कलम १४९ च्या दोन भागांमधील फरकाचा विचार करण्याची संधी होती.त्यांनी खालीलप्रमाणे असे निरीक्षण केले आणि असे मत व्यक्त केले की :

“हे कलम भारताच्या विविध उच्च न्यायालयांमध्ये निर्वाचनाचा विषय राहिले आहे, परंतु प्रत्येक प्रकरणाचा निर्णय त्याच्या स्वतःच्या तथ्यांवर घ्यावा लागतो. - कलमाच्या पहिल्या भागाचा अर्थ असा आहे की, समान उद्देशासाठी केलेला गुन्हा, समान उद्देश साध्य करण्याच्या दृष्टीने केलेला असला पाहिजे. समान उद्देशासाठी बेकायदेशीर जमावाच्या सदस्यांच्या बैठकीच्या उद्देशाने एक पूर्वसंमेलन असणे आवश्यक नाही; जर ते सर्व सदस्यांनी स्वीकारले असेल आणि त्या सर्वांनी सामायिक केले असेल तर ते पुरेसे आहे. हे प्रकरण पहिल्या भागांतर्गत येण्यासाठी केलेला गुन्हा ज्या बेकायदेशीर जमावाचे आरोपी सदस्य होते त्याच्या समान उद्देशाशी ताबडतोब जोडला गेला पाहिजे. जरी केलेला गुन्हा जमावाच्या समान उद्देशाचा गुन्हा नसला तरीही, तो गुन्हा असा होता की ज्याची सदस्यांना जाणीव होती की तो केला जाण्याची शक्यता होती, असे गृहीत धरले जाऊ शकते, तर तो कलम १४९ अंतर्गत येऊ शकतो. 'मला माहित आहे' हा शब्दप्रयोगाचा अर्थ केवळ शक्यता, जसे की घडू शकते किंवा नाही घडू शकत, असा होत नाही. उदाहरणार्थ, एखाद्या गावात जेव्हा शस्त्रसज्ज पुरुषांची टोळी एखाद्या महिलेला बळजबरीने घेऊन जाण्यासाठी निघते, तेव्हा एखाद्याला ठार मारण्याची शक्यता असते आणि बेकायदेशीर जमावातील सर्व सदस्यांना त्या संभाव्यतेची जाणीव असली पाहिजे आणि ते कलम १४९ च्या दुसऱ्या भागांतर्गत दोषी असतील, ही सर्वसामान्य माहितीची बाब आहे. त्याचप्रमाणे, जर एखाद्या व्यक्तीचा समूह जमिनीचा जबरदस्तीने ताबा घेण्यासाठी सशस्त्र झाला, तर बेकायदेशीर जमावातील सदस्यांच्या हातात असलेली शस्त्रे आणि इतर वर्तनाबाबतची परिस्थिती स्पष्टपणे त्या सर्वांना हे माहिती असल्याचे निर्देश करत असेल, तर त्यांना हे माहित आहे की हत्या होण्याची शक्यता आहे, असे म्हणणे तितकेच योग्य ठरेल. साबिद अलीच्या प्रकरणात (१) सरन्यायाधिकाऱ्यांच्या पीठाकडे बरेच काही सांगण्यासारखे आहे की जेव्हा समान उद्देशाचा एखादा गुन्हा केला जातो, तेव्हा तो सामान्यतः असा गुन्हा असेल जो बेकायदेशीर जमावाच्या सदस्यांना माहित होता की समान उद्देशाच्या गुन्हा केला जाण्याची शक्यता आहे. तथापि, त्याच्या उलट प्रतिपादन खरे नाही; अशी प्रकरणे असूच शकतात जी दुसऱ्या भागात येतील, परंतु पहिल्या भागात नाही. भारतीय दंड संहितेच्या कलम १४९ च्या दोन भागांमधील फरकाकडे दुर्लक्ष केले

जाऊ शकत नाही किंवा ते पुसून टाकले जाऊ शकत नाही. वर स्पष्ट केल्याप्रमाणे प्रत्येक बाबतीत केलेला गुन्हा हा कलम १४९ च्या पहिल्या भागात येतो की नाही हे निर्धारित करणे हा एक मुद्दा असेल किंवा तो एक असा गुन्हा होता की जमावाच्या सदस्यांना माहित आहे की समान उद्देशाचा गुन्हा केले जाण्याची शक्यता आहे आणि तो दुसऱ्या भागात येते.”

१०.३ आता जोपर्यंत रॉय फर्नांडिस (उपरोल्लिखित) याच्या प्रकरणात या न्यायालयाच्या निर्णय ज्यावर उत्तरवादी-आरोपीच्या वतीने विश्वास दर्शविला आहे, तर त्याच्या तथ्यांच्या आधारावर, तो निर्णय लागू होणार नाही. या निर्णयात या न्यायालयाने आय. पी. सी. च्या कलम १४९ चा दुसरा भाग विचारात घेतला होता. या न्यायालयाने आय. पी. सी. च्या कलम १४९ चा पहिला भाग आणि कलम १४९ चा पहिला भाग आणि दुसरा भाग यांच्यातील फरक विचारात घेतला नाही, ज्याचा या न्यायालयाने मिझाजी आणि अन्य (उपरोल्लिखित) यांच्या प्रकरणात विचार केला आहे.

११. आता, आय. पी. सी.च्या कलम ३२३ अंतर्गत गुन्ह्यासाठी त्याला दोषी ठरवायला नको होते, या आरोपीच्या वतीने दाखल केलेल्या निवेदनाचा विचार केला तर, जरी आरोपीने आय. पी. सी. च्या कलम ३२३ अंतर्गत गुन्ह्याला आव्हान देणाऱ्या उच्च न्यायालयाने दिलेल्या आक्षेपित निर्णयाला आणि आदेशाला आव्हान दिले नसले तरी आम्ही आरोपीच्या वतीने आय. पी. सी.च्या कलम ३२३ अंतर्गत त्याच्या दोषसिद्धीच्या गुणवत्तेवर युक्तीवाद करणाऱ्या हजर असलेल्या विद्वान वकिलांना ऐकले आहे.

११.१ आरोपींच्या वतीने साडेतीन दिवसांचा विलंब झाला असा युक्तिवाद विद्वान न्यायचौकशी न्यायालयाद्वारे तपशीलवार हाताळला गेला आहे आणि त्यावर विचार केला गेला आहे. तक्रारदार- सुरेंद्र सिंग यांनी योग्य स्पष्टीकरण दिले आहे. या घटनेनंतर लगेचच जखमींना उपचारासाठी रुग्णालयात दाखल करण्यात आले. भवानी सिंग यांची प्रकृती गंभीर होती. तक्रारदाराने त्याच्या उपचारांवर लक्ष केंद्रित केले. आणखी एक जखमी नरेंद्र सिंगही उपचारामध्ये व्यस्त होता. अशा प्रकारे, जेव्हा विलंब पुरेसा आणि योग्यरित्या स्पष्ट केला गेला आहे, तेव्हा एफ. आय. आर. दाखल करण्यास साडेतीन दिवसांचा विलंब झाला होता या उपरोक्त आधारावर आरोपीला संशयाचा लाभ देण्याचे आम्हाला कोणतेही कारण दिसत नाही.

११.२ आता जखमा आणि जखमांमधील विरोधाभासांबाबत आरोपींच्या वतीने सादर केल्या जाणाऱ्या निवेदनाच्या सुरुवातीला हे लक्षात घेणे आवश्यक आहे की, पी. डब्ल्यू. १ आणि पी. डब्ल्यू. ४ या प्रत्यक्षदर्शीची साक्षदारांची साक्ष आणि डॉक्टर-पी. डब्ल्यू. ७ यांची साक्ष हे आरोपींविरुद्ध संबंधित तथ्य/साक्ष आहेत. मृत व्यक्तीला खालील जखमा झाल्या.

१. २ x १/२ से. मी. ओरखडा डोक्याच्या मध्यभागी ज्याला रक्त गोठलेला लाल रंगाचा मऊ भाग आणि डोक्याच्या त्वचेच्या खाली हेमॅटोमा .
२. उजव्या डोक्यावर निळ्या रंगाची सूज जी पुढील डोक्याच्या लोबमध्ये २.SxL अंतर्गत हेमॅटोमा.
३. डोक्याच्या ऑक्सिपिटल (occipital) भागावर २ सें. मी. टाक्याचा घाव. डोक्याच्या उजव्या बाजूच्या परायटल (parietal) भागामध्ये रक्त गोठलेले.
४. समोरील परायटल (parietal) भागावर ३ x २ से. मी. ची ओरखडा झालेली दुखापत.
५. नाकावर १ x १/२ से. मी. ची जखम.
६. उजव्या गुडघ्यावर २ x १/२ से. मी. ची ओरखडा झालेली दुखापत.
७. डाव्या पायाच्या खालच्या भागावर ५ x ०.५ सें. मी. ची ओरखडा झालेली दुखापत.
८. डाव्या पायाच्या मधल्या भागावर ०.५ x ०.५ सें. मी. ची ओरखडा झालेली दुखापत.
९. मानेच्या मागील बाजूस ६ x ५ सें. मी. ची निळ्या रंगाची जखम. पुढील विच्छेदन करताना असे आढळून आले की डाव्या स्नायूवर हेमॅटोमा आहे आणि चौथ्या आणि पाचव्या मानेच्या बरगड्या तुटलेल्या आहेत. त्यावर सूज आली होती. १०. पोटाच्या समोर २.५ x १.५ सें. मी. ची नाभीच्या बाजूला झालेली निळ्या रंगाची जखम.

डॉक्टरांच्या मतानुसार या सर्व दुखापती आणि जखमांमुळे मृत्यू झाला. वैद्यकीय मतानुसार आणि डॉक्टरांच्या जबाबानुसार दुखापत क्र. ९ जी मानेवरील पाठीच्या कण्याच्या जखमेमुळे झाली त्यामुळे मृत्यू झाला. मात्र

दुखापत क्र. ९ जी आरोपी भूपेंद्र सिंगने यांनी केली, त्याबद्दल येथे असे निरीक्षण करण्यात आले आणि असे मत व्यक्त केले आहे की उत्तरवादी आरोपी बेकायदेशीर जमावाचा एक भाग असल्याने आणि त्याने गुन्ह्यात भाग घेतला असल्याने, तो आय. पी. सी. च्या कलम ३०२ सह कलम १४९ अंतर्गत गुन्ह्यासाठी, अगदी प्राणघातक हल्ला करणाऱ्या आरोपी भूपेंद्र सिंगच्या कृत्याबद्दलही दोषी ठरवण्यास पात्र असेल.

१२. या परिस्थितीत उच्च न्यायालयाने आय. पी. सी. चे कलम ३०२ सह कलम १४९ अंतर्गत आरोपीची निर्दोष मुक्तता करणारा आक्षेपित निर्णय आणि आदेश टिकू शकत नाही आणि तो रद्दबातल करण्यास आणि अयोग्य म्हणून घोषित करण्यास पात्र आहे.

वरील बाबी लक्षात घेऊन आणि वर नमूद केलेल्या कारणास्तव सध्याचे अपील यशस्वी होते. आय. पी. सी. चे कलम ३०२ सह कलम १४९ अंतर्गत झालेल्या गुन्ह्यासाठी उत्तरवादी-आरोपीची निर्दोष मुक्तता करणारा उच्च न्यायालयाने दिलेला आक्षेपित निकाल आणि आदेश याद्वारे रद्दबातल केला जातो आणि अयोग्य म्हणून घोषित केला जातो. उत्तरवादी-आरोपीला आय. पी. सी. च्या कलम १४७, ३२३ आणि ३०२/१४९ अंतर्गत गुन्ह्यासाठी दोषी ठरवणारा विद्वान न्यायचौकशी न्यायालयाने दिलेला निर्णय आणि आदेश याद्वारे प्रत्यावर्तित केला जातो. उत्तरवादी क्र. २-आरोपीला आय. पी. सी. च्या कलम ३०२/१४९ अंतर्गत गुन्ह्यासाठी जन्मठेपेची शिक्षा भोगावी लागेल. उत्तरवादी क्र.२ ने आता आजपासून तीन आठवड्यांच्या कालावधीत जन्मठेपेची उर्वरित शिक्षा भोगण्यासाठी संबंधित प्राधिकरण/न्यायालयासमोर आत्मसमर्पण करणे, असे न केल्यास त्याला त्वरित कोठडीत घेतले जाईल.

त्यानुसार प्रस्तुत अपील मंजूर केली आहे.

XXXXXX

अस्वीकरण

"या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याचा/तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरिता वापर करता येणार. तसेच, इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व

व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील
आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणीकरिता वैध मानला जाईल".

XXXXXX